

Til møde i lensnævnet – da stamhuset Estrup blev opløst den 7. juli 1921

Af cand.mag. Søren Broberg Knudsen, Dansk Center for Herregårdsforskning.

Den 7. juli 1921 blev stamhuset Estrup (*Gammel Estrup*) ophævet som et led i lensafløsningen, der var blevet gennemført ved lov to år forinden, i oktober 1919.¹ Lensafløsningsloven fra 1919 bestemte, at landets majorater skulle ophæves og overgå til fri ejendom. Majorater var særlige gods konstruktioner, hvortil der hørte specifikke privilegier, og de inkluderede dels len (grevskaber og baronier), dels stamhuse og fideikommisgodser. Loven igangsatte en længere proces, hvor de i alt 75 majorater over det næste årti blev opløst, og denne artikel har til formål at belyse, hvordan afløsningen af stamhuset fandt sted på *Gammel Estrup*. Det sker gennem en undersøgelse af forhandlingsprotokollen for det lensnævn, der stod for opløsningen af *Gammel Estrups* stamhus, og som i dag

findes på Rigsarkivet.² Undersøgelsen tager udgangspunkt i møder afholdt i lensnævnet henholdsvis den 25. marts 1920, den 2. juli 1920 og den 7. juli 1921 og vil i den forbindelse inddrage vedlagte bilag, der blev fremvist til møderne, og som kom til at danne grundlag for den endelige udformning af stamhuset Estrups opløsning.³ Artiklen giver gennem *Gammel Estrup* som eksempel et indblik i den praktiske gennemførelse af Lensafløsningsloven og viser, at den endelige opløsning, foruden at være et resultat af lovens juridiske udformning, også var en forhandling mellem de involverede parter, der fik betydning for det endelige udfald.

Stamhuset Estrup og Enevældens majorater

Et stamhus var en særlig gods konstruktion, det var blevet muligt at oprette med Danske Lov fra 1683, og hvortil der fulgte det privilegium, at besiddelsen modsat almindelige arveregler kunne gå udelt i arv til den næste generation.⁴ *Gammel Estrups* stamhus – eller “Stamhuset Estrup” – blev oprettet i 1697 af Benedicte Brockdorff (1678-1739) for sin kun toårige søn Christen Skeel (1695-1731). Christen Skeels far, Jørgen Skeel (1656-1695), var død to år forinden, og med oprettelsen af stamhuset sikrede Benedicte Brockdorff dermed *Gammel Estrup* for sin unge søn alene og hans efterslægt.⁵

Gammel Estrup set fra haven nord for hovedbygningen i 1920'erne. Fotografi af Valdemar Uttental (1872-1951), der i 1928 købte hovedbygning og park samt Gammel Estrups skove. At han kunne købe dele af den gamle herregård, skyldtes, at Lensafløsningsloven fra 1919 medførte opløsningen af Gammel Estrups stamhus i 1921, der indtil da havde sikret, at godset forblev i familien Scheels ejerskab. Foto: Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum.



Stamhusenes arveprivilegier var de samme, som fulgte med grevskaberne og baronierne, der var blevet indført i 1671. De særlige arveregler gik under betegnelsen "jus majoratus", hvilket betyder førstefødselsret. Heraf kommer samlebetegnelsen majorater, der dækker grevskaber, baronier, stamhuse og fideikommissgodser. Fælles for majoraterne var altså, at godset ikke skulle deles ved et generationsskifte, og for grevskaber og baronier var der endda såkaldt "hjemfaldsret", hvor majoraterne kunne tilfalde kongen, hvis ikke der var en arving. Samtidig kunne jord, formue eller genstande tilhørende majoraterne ikke frasælges uden kongelig tilladelse. Majoraterne var således ikke "frie" som andre ejendomme, hvorfor man med lensafløsningen netop taler om majoraternes overgang til fri ejendom. Det gjorde det imidlertid muligt for besidderne at holde jord og formue samlet på tværs af generationer, hvilket var med til at skabe en stabil gruppe af store jordbesiddere.⁶

Med Grundlovens indførelse i 1849 var det ikke længere muligt at oprette nye majorater, og ifølge en løfteparagraf skulle de eksisterende senere ophæves ved lov.⁷ Det skete med Lensafløsningsloven, der blev gennemført i 1919. På *Gammel Estrup* havde Christen Scheel (1853-1926) – som skulle blive den sidste Scheel på herregården – netop overtaget stamhuset året forinden og nåede dermed knap nok at sætte sig til rette som besidder af stamhuset, før det skulle opløses.⁸

Lensnævnet

Ifølge Lensafløsningsloven skulle majoraterne ikke blot opløses for at overgå til fri ejendom, men besidderen blev også pålagt en afgift af majoratets samlede værdi på 25 procent, hvis det var et len (grevskab eller baroni), og 20 procent, hvis det var et stamhus eller fideikommissgods.⁹

Derudover skulle der afstås en tredjedel af godsets dyrkbare jord til staten, der blev erstattet til en værdi, der svarede til den pris, jorden antageligvis ville blive købt for, hvis det hørte under en mellemstor bondegård.¹⁰ Stagens formål med dette var at oprette såkaldte statshusmandsbrug, der bundede i et politisk ønske båret frem af periodens husmandsbevægelse om at skaffe jord til de mange jordløse på landet.¹¹ Derudover skulle besidderne i nogle tilfælde også afstå dele af det båndlagte løsøre, der var registreret som en del af majoratet (indbo som kunstværker, møbler og porcelæn), hvis det blev vurderet til at være af almen national interesse. Alt dette krævede, at hvert majorats værdier blev opgjort, og at der blev forhandlet om opløsningens endelige udformning.

Ifølge Lensafløsningsloven skulle majoraternes opløsning administreres af et lensnævn.¹² Der var et overordnet lensnævn med Lauritz Ingerslev (1878-1958), kontorchef i Justitsministeriet, som lenssekretær (formand) og de to landstingsmedlemmer P.V. Jeppesen-Drusebjerg (1877-1953) og Henrik Hauch (1876-1957) fra henholdsvis Det Radikale Venstre og Venstre som nævnets øvrige faste medlemmer.¹³ Derudover blev der

Erektionspatentet for stamhuset Estrup. Stamhuset for herregården Gammel Estrup blev oprettet i 1697 af Benedicte Brockdorff (1678-1739) for hendes søn Christen Scheel (1695-1731). Stamhuse var sammen med grevskaber, baronier og fideikommiss blevet indført efter Enevælden og tillod at lade godserne gå udelt i arv. I grevskabernes og baroniernes tilfælde fulgte også en række særlige privilegier med, hvilket skabte en stabil gruppe af storgodsejere, der blev placeret højt i det enevældige rangsystem, og som dermed sikrede kongen en loyal adelsstand. Foto: Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum.





for hvert majorat nedsat et specifikt lensnævn, der bestod af førnævnte faste medlemmer og to medlemmer udpeget af majoratets besidder. I *Gammel Estrups* tilfælde udpegede besidderen Christen Scheel godsejeren Valdemar Krieger (1864-1942), der ejede herregården *Estruplund* på Djursland, og gårdejer og particulier¹⁴ J.C. Rasmussen.¹⁵ Sidstnævnte var en af to medlemmer af den såkaldte administrationskommission for stamhuset Estrup, der var blevet nedsat i 1888 med det formål at bestyre stamhuset, indtil lån optaget af besidderen i stamhuset var tilbagebetalt.¹⁶ Forud for lensnævnets sidste møde den 7. juli 1921 udtrådte J.C. Rasmussen af lensnævnet på grund af sygdom til fordel for administrationskommissionens andet medlem Sophus Bülow (1857-1936).¹⁷ Mens de samlede majoratsbesiddere organiserede sig i Majoratsforeningen for at sikre deres interesser i forhandlingerne ved i mange tilfælde at lade den samme person gå igen som den ene repræsentant i lensnævnet, var foreningens repræsentant ikke medlem af lensnævnet for *Gammel Estrup*.¹⁸ På trods af det kan tanken bag udvælgelsen af godsejeren fra *Estruplund* og medlemmet af stamhusets administrationskommission godt have været

Christen Scheel (1853-1926) havde overtaget Gammel Estrups stamhus i 1918, og kun to år efter begyndte lensnævnets forhandlinger om dets opløsning. Til forhandlingerne var Christen Scheel repræsenteret af to af lensnævnets fem medlemmer, som han som besidder kunne udpege. Han overværede også dele af forhandlingerne ved mødet den 2. juli 1920, der blev afholdt på Gammel Estrup. Foto: Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum.

at skabe en modvægt til de to landstingsmedlemmer fra henholdsvis husmandspartiet Det Radikale Venstre og bondepartiet Venstre.

Lensnævnet for *Gammel Estrup* skulle træffe de endelige beslutninger for, hvordan opløsningen af stamhuset skulle finde sted, og til det blev der afholdt møde tre gange fra marts 1920 til den endelige afløsning af stamhuset den 7. juli 1921. Første møde blev afholdt på lensnævnets kontor i København, dernæst på *Gammel Estrup* og et sidste, afsluttende møde i København, hvilket fulgte lensnævnets fastlagte procedure.¹⁹ Det første møde var den 25. marts 1920, efter at Christen Scheel skriftligt havde givet til kende over for Justitsministeriet, at han agtede at lade stamhuset opløse.²⁰ Ifølge Lensafsløsningsloven var det ikke lovpligtigt at afløse majoratet, men hvis besidderen af et majorat ikke ønskede det, ville godset blive pålagt en årlig afgift, der i realiteten gjorde driften urentabel. Christen Scheel gjorde som alle andre majoratsbesiddere, der også lod deres majorater afløse.²¹

Stamhusets værdier

Hvert majorat blev pålagt en afgift på 20-25 procent, og derfor måtte der foretages vurderinger af de samlede værdier. Den samlede vurdering bestod af værdiansættelse af majoratets faste ejendomme, værdipapirer, båndlagte kapital og løsøre registreret som en del af majoratet. Hvad angik båndlagt kapital, udgjorde det for mange majoratsbesiddere i årene op til lensafløsningen en betydelig andel af deres formuer og majoraternes samlede værdi. Det skyldtes, at besidderne havde frasolgt hele eller dele af deres ellers båndlagte fæstegods, da dette var blevet muligt med lovgivning i 1850'erne og 1860'erne. Med frasalget af fæstegods forblev størstedelen af salgssummen i majoraterne som båndlagt fideikommiskapital,

der var en slags fondsmidler, som var bundet til majoratet, på samme måde som jord og anden formue var det. Besidderne kunne dermed ikke gøre med pengene, som de ville, men modtog dog renterne derfra.²² *Gammel Estrup* havde ligeledes frasolgt fæstegodset i sidste halvdel af 1800-tallet, og til stamhuset hørte herefter en større formue i båndlagt kapital.²³

Som stamhus blev *Gammel Estrup* pålagt en afgift på 20 procent. Ejendommenes og værdipapirernes værdier blev opgjort efter henholdsvis en ejendomsvurdering fra 1920 og kursværdier og salgsværdier, hvilket ikke gav anledning til megen drøftelse på lensnævnets møder. Det gjorde flere af stamhusets øvrige værdisættelser derimod. Inventaret på *Gammel Estrup* skulle vurderes og blev værdisat til 140.000 kroner af Otto Andrup (1883-1953), der var museumsinspektør på Frederiksborgmuseet, og som stod for vurderingen af mange majoraters inventar.²⁴ Dette var vurdering nummer to, efter at lensnævnet havde betvivlet den første vurdering udført af den autoriserede taxatrice Marie Poulsen, som nævnet mente havde fastsat indboet for lavt.²⁵

Der var også knyttet en række ydelser til stamhuset, som skulle trækkes fra stamhusets samlede værdi. Det gjaldt apanager, pensioner og legater. Mange af Christen Scheels familiemedlemmer modtog en årlig apanage, og nogle af godsets funktionærer modtog pension. Dertil var der tre ældre legater til lokalområdets skoler og fattige samt en udgift for vedligeholdelsespligten for familiens gravkapel i Auning Kirke og et familiegravsted i skoven ved *Gammel Estrup*.²⁶

Derudover var der den gæld, som Christen Scheel havde optaget i stamhuset. Den var på omkring 475.000 kroner, og lensnævnet besluttede, at den aftalte afbetaling i rater skulle ophøre. I stedet skulle beløbet ved-

lægges den endelige værdiansættelse og blive påført den andel af stamhusets tilbagestående formue, der skulle tilfalde Christen Scheel.²⁷

Efter at ydelserne på i alt 156.685,43 kroner var trukket fra, gav det en samlet værdi på 3.613.781,17 kroner. Heraf skulle betales en afgift til staten på 20 procent, hvilket svarede til 722.756,24 kroner. Ifølge Lensafsløsningsloven skulle der af den resterende værdi tilfalde besidderen tre femtedele af værdien (1.734.614,96 kroner) og successoren – besidderens arving – to femtedele (1.156.409,97 kroner).²⁸ Af den andel, der tilfaldt successoren, skulle der oprettes en såkaldt successorfond, hvoraf halvdelen ved besidderens død skulle udbetales det familiemedlem, der havde stået til at arve det nu ophævede majorat. Anden halvdel skulle forblive båndlagt indtil næste generationsskifte, hvor den skulle frigives.²⁹ I *Gammel Estrups* tilfælde fik besidder Christen Scheel tre femtedele af stamhusets nettoværdi, og hans ældste søn, Jørgen Carl Scheel (1874-1944), fik successorfondens to femtedele.

De 722.756,24 kroner, som *Gammel Estrup* måtte afstå til staten, skulle gå til den statslige fond Jordfonden, der havde til formål at købe jord til statshusmandsbrug eller at yde lån til mindre jordbrugere. Det betød, at pengene afstået til staten kunne bruges til erstatning for den jord, som majoraterne også måtte afstå.³⁰

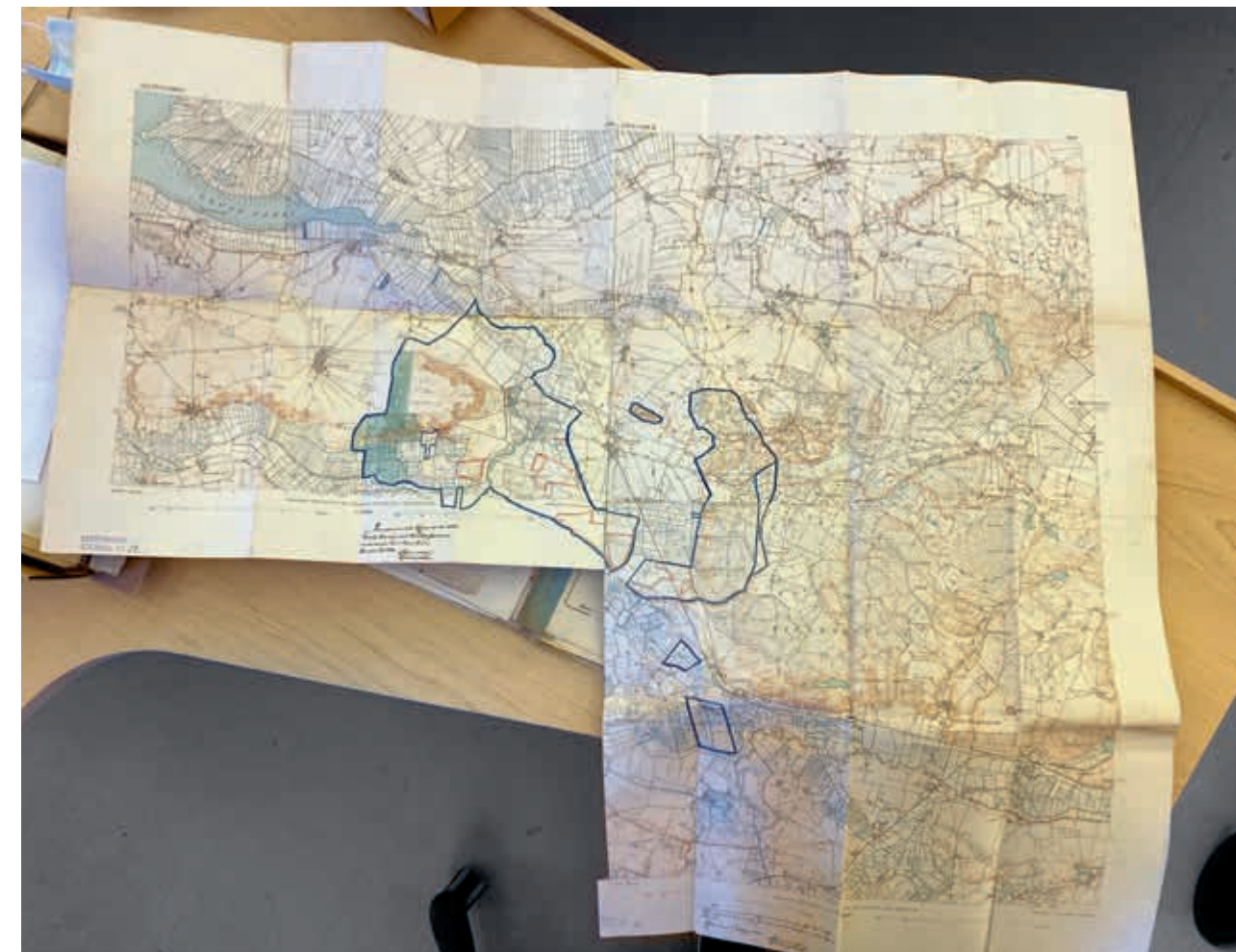
Jordafståelsen

Et andet element ved lensafløsningen var afståelse af jord til staten, hvor majoratsbesidderne ifølge loven skulle afstå en tredjedel af jorden. Da formålet hermed var at oprette statshusmandsbrug på den afståede jord, gjaldt afståelsen kun dyrkbar jord, der kunne bruges til netop dette formål, mens der blev set bort fra blandt andet

skove og haver samt jord, der blev vurderet som udyrkelig.³¹ Hvad angik skov, havde staten dog forkøbsret og kunne indgive begæring herom, hvis lensnævnet vurderede skoven som af særlig forstlig eller almen interesse.³² I *Gammel Estrups* tilfælde benyttede staten sig ikke af denne mulighed, og det kom ikke til at spille en rolle i opløsningen af stamhuset.³³

Ifølge Lensafsløsningsloven var det lensnævnet, der afgjorde, hvilken jord der skulle afstås til staten, men først efter at der var indhentet forslag fra majoratets besidder.³⁴ Fra *Gammel Estrups* side foreslog man ved mødet den 2. juli 1920 at afstå et areal, der blev drevet under *Gammel Estrups* avlsgård samt jord fra to gårde i landsbyen Liltved, der også hørte under godset. Det endelige forslag fra besidderen blev fremlagt på lensnævnets sidste møde den 7. juli 1921 og lød på i alt 175,1 hektar, og ved mødets afslutning blev stamhuset erklæret opløst.³⁵ Forud for det havde der ved de tidligere mø-

Udsnit af kort fra maj 1921, der viser de jorder, der hørte under Gammel Estrup forud for opløsningen af stamhuset. Gammel Estrup afstod i alt 175 hektar bestående af jord drevet under avlsgården og jord i landsbyen Liltved. Jorden i Liltved var tidligere fæstegods, der var blevet lagt under hovedgården i forbindelse med frasalget af fæstegodset i sidste halvdel af 1800-tallet. Her havde ny lovgivning gjort det muligt at lægge en del af fæstegodset direkte under hovedgården, når der var blevet solgt nok fæstegods fra. På Gammel Estrup betød det, at det meste af Liltveds jorder blev en del af Gammel Estrups hovedgård, hvoraf en del endeligt blev solgt fra i forbindelse med lensafløsningen. Kortet findes i Rigsarkivet. Foto: Søren Broberg Knudsen.



der dog været forhandlinger om stamhusets jordarealer blandt *Gammel Estrups* repræsentanter i lensnævnet og dets tre faste medlemmer.

Det var især spørgsmålet om stamhusets udyrkbare jord, der blev drøftet under møderne, da det havde betydning for det areal, hvoraf der skulle afstås en tredjedel til staten. Fra *Gammel Estrups* side vurderede man øen Kahrholme i Randers Fjord som udyrkbare samt dele af jorden under godsets store gård Christensminde.³⁶ Først efter lensnævnets vurdering af arealerne blev det godtaget, hvilke arealer der var udyrkbare, og som dermed skulle fratrækkes det areal, hvorfra der skulle afgives jord.

Stamhusets samlede areal var på 1.105,5 hektar, hvoraf skov, park og have udgjorde 149,65 hektar, mens den udyrkbare jord blev vurderet til 124,2 hektar. Fra trukket disse var stamhusets areal 831,65 hektar, hvoraf besidderen skulle afgive en tredjedel, svarende til 277,2 hektar.³⁷ Når der alligevel kun blev afgivet et samlet areal på 175,1 hektar, må det skyldes Lensafløsningslovens bestemmelse om, at der skulle tages hensyn til jordens værdi, hvad angik bonitet og beliggenhed. Det betød, at mindre arealer med større værdi kunne ligestilles med større, men dårligere jorder.³⁸ I både det første og det endelige forslag til afståelse af jord fra *Gammel Estrups* side beskrev man netop, at den tilbudte jord, der altså ikke udgjorde en tredjedel, var bedre end godsets resterende jord, og at man samtidig frygtede, at godset ville blive væsentligt forringet, hvis man afstod mere.³⁹ Sidstnævnte kan ses i relation til en bestemmelse i loven om, at afståelsen af jord så vidt muligt skulle ske i et sådant omfang, at den resterende besiddelse kom til at udgøre et samlet hele og led mindst mulig skade.⁴⁰ *Gammel Estrups* forslag om at afstå jord fra to gårde i Liltved

kan meget vel ses i relation hertil. Jorden var tidligere fæstegods, som var blevet lagt under hovedgården i forbindelse med frasalget af fæstegodset i sidste halvdel af 1800-tallet, og blev ved lensafløsningen forpagtet ud.⁴¹ *Gammel Estrup* havde givetvis en interesse i at holde så store andele som muligt af hovedgårdsjorden samlet – en interesse, der var udbredt blandt majoratsbesidderne.⁴²

Dertil var der også spørgsmålet om forpagtningskontrakter, da stort set al jord under stamhuset var bortforpagtet.⁴³ I stamhusets endelige forslag til afståelsen af jord blev der derfor lagt op til, at jorden drevet under avlsgården kunne afstås til efteråret i 1921, mens jordene i Liltved først skulle afstås efter forpagtningskontrakternes ophør i 1927 og 1928.⁴⁴ Det kom da også til at gå således, at afståelsen af jord til oprettelse af statshusmandsbrug fandt sted i 1922 og igen efter forpagtningskontrakternes ophør i 1929.⁴⁵

Lodsejernes løsøre

Som et led i lensafløsningen var også den del, der omhandlede det båndlagte løsøre. Det var inventar, der indgik som en del af majoraterne. Ifølge loven skulle disse genstande kunne gøres tilgængelige for offentligheden, hvis de blev anset som værende af almen national interesse, og staten havde i sådanne tilfælde forkøbsret, mens det også var lensnævnets afgørelse, hvilke genstande der skulle falde inden for denne paragrafs bestemmelser.⁴⁶ Denne bestemmelse blev aldrig taget i brug under lensnævnets møder angående *Gammel Estrups* stamhus. Ved mødet den 7. juli blev det dog nævnt, at der om inventaret på *Gammel Estrup* havde været ført forhandlinger om afhændelse til museer af genstande til bestemte priser, og at Christen Scheel ikke havde ønsket at underskrive en erklæring herom. Formanden for lens-



Fotografi af Gammel Estrups riddersal taget af Valdemar Uttental i 1920'erne, hvor man på væggene kan se en række af Scheel-familiens mange familieportrætter. De kom aldrig til at indgå i lensnævnets samlede vurdering af Gammel Estrups indbo, og Christen Scheel underskrev ligeledes en deklARATION, hvorved han erklærede, at portrætterne skulle forblive på herregården. Heri afviste han imidlertid ikke senere at overdrage dem til offentligheden. Det skulle senere vise sig, at alle portrætter forsvandt fra herregården efter Christen Scheels død i 1926, hvor boet blev splittet op, og der blev afholdt auktioner over Gammel Estrups inventar. Foto: Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum.



Jørgen Carl Scheel (1874-1944) på Gammel Estrup omkring år 1900. Jørgen Carl Scheel ejede selv herregården Gammel Ryomgaard på Djursland, men stod også til at arve Gammel Estrups stamhus. Dels fordi han var ældste søn af Christen Scheel, dels fordi han sammen med sin far havde underskrevet aftale om, at stamhuserklæringens bestemmelse om, at besidderens hustru kunne overtage stamhuset i sin enkestand, skulle bortfalde, hvilket ville lade Jørgen Carl Scheel overtage Gammel Estrup umiddelbart efter farens død. Foto: Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum.

nævnet, Lauritz Ingerslev, mente ikke, at nævnet kunne fremtvinge en underskrift, og formanden fandt sammen med det øvrige lensnævn ikke anledning til at anvende lovbestemmelsen.⁴⁷

At lovbestemmelsen ikke blev taget i brug i forbindelse med opløsningen af *Gammel Estrups* stamhus, var ikke enestående. Det gik derimod igen ved opløsningen af alle majoraterne. Det blev blandt andet anset for vanskeligt at skulle kontrollere eventuelt salg af værdifulde genstande, mens der også kunne opstå stor uvilje blandt besidderne, hvis ordningen blev gennemført ved tvang.⁴⁸ Det betød imidlertid ikke, at der ikke blev afstået genstande til staten. 34 af de i alt 75 majorater afstod genstande, og herunder også *Gammel Estrup*.⁴⁹ Det skete i stedet ved at forsøge at opnå afståelsen gennem individuelle aftaler med de enkelte besiddere. Det var museumsinspektør for Frederiksborgmuseet Otto Andrup, der stod for udvælgelsen af genstande af national interesse, og han måtte i dette arbejde tage forskelligartede modeller i brug. Blandt fremgangsmåderne var at indgå aftaler om afståelse af genstandene med det samme eller at indgå aftaler om senere overdragelse, mens der også kunne udarbejdes fredningsdeklarationer på visse kunstværker.⁵⁰ Sidstnævnte lader til at have været tilfældet på *Gammel Estrup*. Familieportrætter stod anført i den første vurdering af *Gammel Estrups* inventar, foretaget af Marie Poulsen, uden at være prissat, og da Otto Andrup sidenhen foretog en ny vurdering af portræterne, blev kun de portrætter, som han ikke anså som familieportrætter, vurderet.⁵¹ Inden stamhusets endelige opløsning underskrev Christen Scheel desuden en deklaration, hvori han understregede sit ønske om, at familieportrætter skulle forblive på *Gammel Estrup*, og forsikrede, at det ville forblive sådan, og at de ikke ville blive solgt eller pantsat.⁵²

I deklarationen afsluttede Christen Scheel dog med at skrive, at det ikke betød, at portræterne i fremtiden ikke kunne overdrages til offentligheden. I alt blev der fra *Gammel Estrup* overdraget syv portrætter til staten, hvoraf nogle var familieportrætter, samt tre møbler, syv stykker porcelæn, kobbertøj og et gyldenlædertapet.⁵³ På *Gammel Estrup* blev der altså afstået genstande til staten, men de endelige forhold blev aldrig besluttet i lensnævnet og må i stedet have foregået gennem en uofficiel forhandling mellem Otto Andrup og Christen Scheel.

Successorens indvendinger

Et forhold, der var til stede ved alle møder i lensnævnet, var indvendinger fra stamhusbesidder Christen Scheels ældste søn, Jørgen Carl Scheel, der var uenig i både opløsningen af stamhuset og de vilkår, den foregik under. Jørgen Carl Scheel deltog ikke i lensnævnets møder, men ved møderne blev flere forhold diskuteret ud fra dokumenter sendt fra ham til lensnævnet. Først og fremmest mente Jørgen Carl Scheel slet ikke, at hans far havde ret til at begære stamhuset opløst, hvilket blev begrundet med, at faren havde underskrevet en deklaration i 1902, hvori han havde givet afkald på den ret fra stamhusets oprindelige erektionspatent fra 1697, der ville lade hans hustru overtage stamhuset som enkesæde efter hans død.⁵⁴ Ifølge deklarationen skulle Jørgen Carl Scheel som ældste søn i stedet arve stamhuset ved farens død og samtidig indvillige i at yde en årlig apanage til enken.⁵⁵ Deklarationen, der ifølge Jørgen Carl Scheel havde baggrund i, at faren skyldte ham penge,⁵⁶ fik ikke konsekvenser for lensnævnets arbejde, der allerede ved første møde den 25. marts afviste, at det skulle have betydning for Christen Scheels ønske om at lade majoratet opløse.⁵⁷

Jørgen Carl Scheel mente end ikke, at Christen Scheel skulle have kunnet overtage stamhuset efter enkegrevinde Christiane Munchs (1830-1918) død i 1918. Begrundelsen her var igen farens økonomiske forhold. Christen Scheel havde optaget lån i stamhuset, og en administrationskommission havde forvaltet stamhuset siden 1888 – en kommission, som Jørgen Carl Scheel mente var for eftergivende i forhold til farens afbetaling af gælden. Jørgen Carl Scheels bekymring gik her på, at gælden ville blive pålagt stamhuset.⁵⁸ Til møderne i lensnævnet blev Christen Scheels gæld også drøftet, og det blev besluttet, at besidderens tilbagebetaling af gæld skulle forfalde, og at beløbet skulle vedlægges ved den endelige værdisættelse. Til held for Jørgen Carl Scheel ville gælden dog ikke blive regnet med som en del af successorfonden, der skulle tilfalde ham, men derimod den andel, der skulle tilfalde besidderen Christen Scheel.⁵⁹

Jørgen Carl Scheel udtrykte derudover sin utilfredshed med den vurdering, der var foretaget af inventaret på *Gammel Estrup*, og forlangte, at der blev foretaget en ny, da der ifølge ham var risiko for, at ikke alle genstande var til stede.⁶⁰ I lensnævnet var der enighed om, at der ikke kunne tages hensyn til denne indvending, men at der ville blive sendt en afskrift af inventarvurderingen til Jørgen Carl Scheel.⁶¹

Desuden mente Jørgen Carl Scheel, at der til successorfonden skulle tillægges et større beløb end normalt. Han begrundede det med faren, Christen Scheels, afkald på retten til at lade hustruen overtage *Gammel Estrup* som enke samt det forhold, at Jørgen Carl Scheel efter sigende havde lånt penge til faren.⁶² Denne indvending kom ikke ud af det blå, da Lensafløsningsloven gjorde det muligt, at der undtagelsesvis kunne fraviges fra de almindelige bestemmelser for successorfonden, hvis der

var særlige forhold, der berettigede dette.⁶³ Lensnævnet var imidlertid ikke enig med Jørgen Carl Scheel. Her var der i stedet enighed om, at Jørgen Carl Scheel netop måtte betragtes som førstesuccessor på grund af farens afkald på retten til at lade hustruen overtage godset som enke, og at der ikke var grund til at lægge et større beløb til successorfonden end normalt.⁶⁴

Jørgen Carl Scheels kritik af farens økonomi og administrationskommissionens håndtering heraf viser en tydelig interessekonflikt mellem de to familiemedlemmer, men i sidste ende fik hans indvendinger ingen betydning i forhandlingerne og for den endelige udformning af stamhuset Estrups opløsning.

Afrunding

“Der var hermed Enighed om, at Overgangen til fri Ejendom for Stamhuset Estrup er ordnet, saaledes at Afløsningen regnes at være foregaaet Dags Dato Kl. 4 10 Eftermiddag.” Sådan afsluttedes mødet i lensnævnet den 7. juli 1921. Det var det sidste af tre møder, hvor forholdene for stamhuset Estrups opløsning og overgang til fri ejendom var blevet behandlet. Her var der foregået forhandlinger om opløsningens endelige udformning, og som besidderen Christen Scheel gennem sine to udvalgte repræsentanter må have haft en vis indflydelse på. Stamhusets samlede værdier blev gjort op, og det var blevet afgjort, hvor meget og hvilke af *Gammel Estrups* jorder der skulle afstås til staten. Det var *Gammel Estrups* eget forslag til jordafståelsen, der blev godkendt af lensnævnet. Afståelsen af værdifulde genstande var ikke blevet forhandlet i lensnævnet, men aftaler herom må have været indgået direkte mellem stamhusbesidder Christen Scheel og museumsinspektør Otto Andrup uden for lensnævnets arbejde. Her var

lensnævnet tilsyneladende kompromissøgende for ikke at skabe for stor uvilje blandt besidderne. Derudover blev successoren Jørgen Carl Scheels indsigelser mod stamhusets opløsning og dens udformning afvist af lensnævnet, og *Gammel Estrup*, der siden 1697 havde været båndlagt som stamhus, overgik nu til fri ejendom. Det betød et farvel til det arveprivilegium, der havde ladet *Gammel Estrup* gå udelt i arv, selvom Lensafløsningslovens bestemmelse om oprettelse af en successorfond dog skabte betingelser for, at de følgende generationsskifter kunne gennemføres uden en total opsplitting af godset og værdierne. Alligevel kom Jørgen Carl Scheel ikke til at overtage *Gammel Estrup* efter Christen Scheels død i 1926. Godset blev solgt og splittet op, og efter et par hurtige ejerskifter blev hovedbygningen i 1930 museum frem for at fortsætte som hjem for den næste generation af Scheel-familien. Det skete, på trods af at der i lensnævnet foregik forhandlinger, hvor besidderens interesser blev taget op, og hvor besidderen fik indflydelse på den endelige udformning. Alligevel endte *Gammel Estrup* med at glide ud af ejerfamiliens hænder. En skæbne, der blev delt med mere end en tredjedel af de gamle majorater de følgende 20 år.⁶⁵

Noter:

- 1 I 2019 markerede *Herregårdshistorie* 100-året for Lensafløsningslovens gennemførelse med et særligt tema. For en gennemgang af Lensafløsningsloven og dens betydning for de danske herregårde og landbrug se *Herregårdshistorie 15* (2019) og det, inden for feltet, centrale værk *Grever, baroner og husmænd* (2014) af John Erichsen og Ditlev Tamm.
- 2 Kildematerialet findes i Rigsarkivets arkivpakke Lensnævnet. 1919-1931. Journalsager, enkelte len nr. 22.
- 3 Denne artikel har begrænset sig til at undersøge lensnævnets mødereferater fra årene 1920-21 og de dertilhørende bilag, men lensnævnets omfattende arkivmateriale viser, at forhandlinger og udredninger fortsatte i årene efter stamhusets opløsning.
- 4 Erichsen og Tamm 2014, s. 38 f.
- 5 Nielsen 1993, s. 39 f.
- 6 Erichsen og Tamm 2014, s. 30 f. og s. 38 f.
- 7 Erichsen og Tamm 2014, s. 59-62.
- 8 Nielsen 1993, s. 56.
- 9 Afgiften var 25 procent for len (grevskaaber og baronier) og 20 procent for stamhuse og fideikommissgodser. Se Lensafløsningsloven, 4. oktober 1919, § 1.
- 10 Lensafløsningsloven, § 3, stk. 4.
- 11 Erichsen og Tamm 2014, s. 83 f.
- 12 Lensafløsningsloven, § 9, stk. 1.
- 13 Erichsen og Tamm 2014, s. 168.
- 14 Person uden stilling, der lever af sin formue. Se ordnet: www.ordnet.dk/ods/ordbog?query=particulier.
- 15 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 25. marts 1920.
- 16 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 25. marts 1920.
- 17 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 7. juli 1921; fremlagte bilag nr. 15.

- 18 Erichsen og Tamm 2014, s. 169.
- 19 Erichsen og Tamm 2014, s. 184.
- 20 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 25. marts 1920; fremlagte bilag nr. 3.
- 21 Tamm 2019, s. 22-24.
- 22 Rasmussen m.fl. 1987, s. 35 f.; Rasmussen 2019, s. 128 f.
- 23 Rasmussen 1993, s. 128.
- 24 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 2. juli 1920.
- 25 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 7. juli 1921.
- 26 Fremlagte bilag nr. 29.
- 27 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 25. marts 1920.
- 28 Fremlagte bilag nr. 29.
- 29 Erichsen og Tamm 2014, s. 109.
- 30 Erichsen og Tamm 2014, s. 108.
- 31 Lensafløsningsloven, § 3, stk. 1.
- 32 Lensafløsningsloven, § 5, stk. 2.
- 33 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 2. juli 1920.
- 34 Lensafløsningsloven, § 3, stk. 2.
- 35 Fremlagte bilag nr. 25; fremlagte bilag nr. 26; Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 7. juli 1921.
- 36 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 25. marts 1920; møde i lensnævnet den 2. juli 1920.
- 37 Fremlagte bilag nr. 25; fremlagte bilag nr. 26. I referaterne for lensnævnet anvendes måleenheden tønder land, mens der i det endelige forslag til afståelse af jord og i jordebogen for stamhuset anvendes hektar, og hvis oplysninger denne artikel anvender. Se fremlagte bilag nr. 25 og nr. 26.
- 38 Lensafløsningsloven, § 3, stk. 1.
- 39 Fremlagte bilag nr. 9; fremlagte bilag nr. 25; fremlagte bilag nr. 26.
- 40 Lensafløsningsloven, § 3, stk. 2.
- 41 Erichsen og Tamm 2014, s. 188-191. Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 2. juli; Rasmussen 1993, s. 129 f.

- 42 Erichsen og Tamm 2014, s. 188-191.
- 43 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 25. marts 1920.
- 44 Fremlagte bilag nr. 25; fremlagte bilag nr. 26.
- 45 Kristensen 2019, s. 73 f.; Hansen 1934, s. 222.
- 46 Lensafløsningsloven, § 6, stk. 1-3.
- 47 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 7. juli 1921.
- 48 Erichsen og Tamm 2014, s. 207.
- 49 Erichsen 2019, s. 37.
- 50 Erichsen og Tamm 2014, s. 207 f. og s. 212-14.
- 51 Fremlagte bilag nr. 18; fremlagte bilag nr. 19.
- 52 Fremlagte bilag nr. 34.
- 53 Erichsen 2019, s. 35.
- 54 Fremlagte bilag nr. 11; fremlagte bilag nr. 14. Ifølge paragraf 5 i erektionspatentet for stamhuset Estrup fra 1697 kunne enken til en afdød stamhusbesidder overtage stamhuset som enkesæde efter dennes død.
- 55 Fremlagte bilag nr. 12.
- 56 Fremlagte bilag nr. 13; fremlagte bilag nr. 14.
- 57 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 25. marts 1920.
- 58 Fremlagte bilag nr. 14.
- 59 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 25. marts 1920.
- 60 Fremlagte bilag nr. 14.
- 61 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 2. juli 1920.
- 62 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 7. juli 1921.
- 63 Lensafløsningsloven, § 4, stk. 3.
- 64 Forhandlingsprotokol, møde i lensnævnet den 7. juli 1921.
- 65 Rasmussen 2019, s. 142.

Litteratur:

- Erichsen, John og Ditlev Tamm: *Grever, baroner og husmænd. Opgøret med de store godser 1919*, Gyldendal 2014.
- Erichsen, John: "Skattejagten – Otto Andrup's indsamling af herregårdenes kulturgenstande", i: Britta Andersen og Marie Kirstine Elkjær (red.): *Herregårdshistorie 15*, Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum 2019, s. 27-43.
- Hansen, J.J.: *Større Danske Landbrug. Statistisk, topografisk, historisk haandbog*, Alex Kappel og V. Richter Friis 1934.
- Kristensen, Helle Ingerslev: "Nybyggerne i Lundby – et blik på de første statshusmænd ved Gammel Estrup efter lensafløsningen", i: Britta Andersen og Marie Kirstine Elkjær (red.): *Herregårdshistorie 15*, Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum 2019, s. 73-91.
- Nielsen, Vibeke: "Gammel Estrups ejere", i: Frits Nicolaisen (red.): *Gammel Estrup*, Randers Amts Historiske Samfund 1993, s. 29-61.
- Ordned.dk: "particulier", på: www.ordned.dk/ods/ordbog?query=particulier, (21.6.2021).
- Rasmussen, Carsten Porskrog m.fl.: *Det danske godssystem – udvikling og afvikling 1500-1900*, Forlaget HISTORIA 1987.
- Rasmussen, Carsten Porskrog: "Fra Grenå til Viborg på egen jord – Gammel Estrup som godscentrum", i: Frits Nicolaisen (red.): *Gammel Estrup*, Randers Amts Historiske Samfund 1993, s. 109-135.
- Rasmussen, Carsten Porskrog: "Den lange lensafløsning – Lensafløsningens baggrund og praksis", i: Britta Andersen og Marie Kirstine Elkjær (red.): *Herregårdshistorie 15*, Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum 2019, s. 115-149.
- Tamm, Ditlev: "Lensafløsningen og lovgivningen", i: Britta Andersen og Marie Kirstine Elkjær (red.): *Herregårdshistorie 15*, Gammel Estrup Danmarks Herregårdsmuseum 2019, s. 13-27.

Kildemateriale:

- Lensnævnet. 1919-1931. Journalsager, enkelte len nr. 22. Rigsarkivet.
- Lensafløsningsloven. Bekendtgørelse af lov om lens, stamhuses og fideikommissgodser samt de herhen hørende fideikommisskapitalers overgang til fri ejendom. www.retsinformation.dk/eli/ta/1986/638, set 10.8.2021.